

Συμπεριληπτικά μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα: Το παράδειγμα του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης

Ειρήνη Ράπτη

Μουσειολόγος, Ειδική Παιδαγωγός,
Υποψήφια Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής
irapti@uniwa.gr

➤ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα τα μουσεία είναι οργανισμοί στην υπηρεσία της κοινωνίας, αναπτύσσονται μαζί της και οι επισκέπτες αποτελούν κεντρικό άξονα των μουσειακών δραστηριοτήτων. Τα μουσεία στοχεύουν στο να αποτελούν φορείς κοινωνικών αλλαγών, κοινωνικής πολυμορφίας, συμπερίληψης, βιωματικών εμπειριών και καινοτομίας. Το Μουσείο ως θεσμός προασπίζεται ενεργά το δικαίωμα όλων των ανθρώπων για πρόσβαση στον πολιτισμό και συμβάλλει ουσιαστικά στην άρση μορφών κοινωνικού αποκλεισμού. Την τελευταία δεκαετία έχουν γίνει προσπάθειες διασφάλισης πρόσβασης σε επισκέπτες που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού στον μουσειακό χώρο και το σύνολο των υπηρεσιών που παρέχονται εντός του. Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) μπορεί να αποτελέσει παράδειγμα καλής πρακτικής συμπερίληψης επισκεπτών που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού. Ο συνδυασμός μιας διεπιστημονικής μελέτης με την εφαρμογή των θεωριών, των εργαλείων, των μεθόδων, των τεχνικών της μουσειακής εκπαίδευσης και της ειδικής αγωγής οδήγησαν στη δημιουργία μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων για μεικτό κοινό, δηλαδή, νευροτυπικών και μη συμμετεχόντων. Θα αναλυθεί η μεθοδολογία σχεδιασμού συμπεριληπτικών προγραμμάτων και τα στοιχεία που τα διαφοροποιούν από τα συμβατικά μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα. Τα συμπεριληπτικά μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα στοχεύουν στην εξασφάλιση του ίδιου επιπέδου εκπαιδευτικής-μουσειακής εμπειρίας για όλους τους συμμετέχοντες καθώς λειτουργούν υποστηρικτικά ως προς τις υπάρχουσες αισθητηριακές, μαθησιακές και κοινωνικές τους δυσκολίες.

Λέξεις-κλειδιά: Μουσειακή Εκπαίδευση, Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος, Νευροδιαφορετικότητα, Συμπερίληψη, Μουσεία για Όλους, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονη Τέχνης, Καθολική Προσβασιμότητα.

Μουσεία

Τα Μουσεία μέσα από την μακρόχρονη πορεία τους έχουν αποδείξει ότι αλλάζουν, αναπροσαρμόζονται και ανταποκρίνονται στις κοινωνικές αλλαγές, στην κοσμοαντίληψη και στα ρεύματα της κάθε εποχής. Τα σύγχρονα μουσεία δεν ακολουθούν απλά τις κοινωνικές επιταγές αλλά συνδιαμορφώνουν το μέλλον μαζί με την κοινωνία. Σύμφωνα με τον νέο ορισμό του Μουσείου (ICOM, 2022), τα μουσεία επιδιώκουν να είναι προσβάσιμα, συμπεριληπτικά και να προωθούν την διαφορετικότητα, επομένως οι κοινωνικές ομάδες που είχαν αποκλειστεί ή υποεκπροσωπηθεί δεν εντάσσονται απλά αλλά συμπεριλαμβάνονται ως αδιάσπαστο κομμάτι και η συμμετοχή τους «συμμετοχή των κοινοτήτων» στη λειτουργία των μουσείων θεωρείται βασική (Møystad, 2021). Τα μουσεία εξελίσσονται σε χώρους συνάντησης για «προβληματισμό και ανταλλαγή γνώσεων», όπου πρεσβεύει η πολυφωνία και η δημοκρατία, ενώ οι επισκέπτες μπορούν να γίνουν φίλοι και συνδιαμορφωτές των μουσείων (Janes & Sandell, 2019).

Με τον επισκέπτη να αποτελεί κεντρικό άξονα των μουσειακών δραστηριοτήτων, η μουσειοπαιδαγωγική έλαβε και αυτή έναν στρατηγικό ρόλο στη μουσειακή δομή, καθώς μεσολαβεί ανάμεσα στους επισκέπτες και τις συλλογές των μουσείων και διευκολύνει τη γνωστική, συναισθηματική, ψυχοκινητική, ενεργή εμπλοκή του επισκέπτη με τον υλικό και άυλο πολιτισμό (Hein, 2011; Winstanley, 2018). Η μουσειακή αγωγή είναι ένας τομέας της παιδαγωγικής που υλοποιεί την παιδαγωγική πράξη, με αξιοποίηση των εκθεμάτων και χρήση ενδεδειγμένων μεθόδων, στον χώρο του μουσείου (Νικονάνου et al., 2015). Τα εκπαιδευτικά προγράμματα διαφοροποιούνται ώστε να είναι ελκυστικά και να προσφέρουν γνώση, έμπνευση, εμπλοκή με τη δημιουργική διαδικασία, κοινωνική αλληλεπίδραση, πνευματική και αισθητηριακή διέγερση, ανακάλυψη, συνειρμικές αναφορές και μία αίσθηση ψυχαγωγίας σε όλο το εύρος των εν δυνάμει επισκεπτών. Ανάμεσα σε αυτούς βρίσκονται και οι επισκέπτες με Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ). Τα προσβάσιμα συμπεριληπτικά μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα είναι αποτέλεσμα διεπιστημονικής μελέτης και εφαρμογών, που έχει διαμορφωθεί με την συμμετοχή όλων των άμεσων και έμμεσων ενδιαφερόμενων μελών.

Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος

Η Αυτιστική Διαταραχή, μια από τις Διαταραχές Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ), χαρακτηρίζεται ως μια γενικευμένη νευροαναπτυξιακή διαταραχή, όμως συναντάται και ως διάχυτη νευροαναπτυξιακή συνθήκη, ορολογία που στοχεύει σε μικρότερο σιγματισμό. Παρ' όλο που οι όροι συνθήκη και σύνδρομο εντάχθηκαν στην τελευταία έκδοση του Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5) με πρόθεση την αντικατάσταση του όρου διαταραχή, η τελευταία έκδοση του International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (ICD-11) δεν τους ενστερνίστηκε ώστε να υπάρξει καθολική αλλαγή της ορολογίας (APA, 2013; WHO,

2019). Τα άτομα στο φάσμα αντιμετωπίζουν ισόβια δυσκολίες στην κοινωνική αλληλεπίδραση και τις διαπροσωπικές σχέσεις, στην επικοινωνία (λεκτική και μη), στην συμπεριφορική ευελιξία (επαναλαμβανόμενα και στερεοτυπικά πρότυπα συμπεριφοράς, με περιορισμένα ενδιαφέροντα και δραστηριότητες) (Black & Grant, 2013). Εκτός από τον κοινωνικό, επικοινωνιακό και συμπεριφορικό τομέα η συγκεκριμένη αναπτυξιακή συνθήκη επηρεάζει την αισθητηριακή ολοκλήρωση και τις κιναισθητικές δεξιότητες (Harshith & Kanakavalli, 2021). Τα άτομα που εμπίπτουν στο φάσμα του αυτισμού, βιώνουν υπερβολικά (υπερευαισθησία) ή ανεπαρκώς (υπο-ευαισθησία) τα οπτικά, ακουστικά, οσφρητικά, απτικά και θερμικά ερεθίσματα. Τα επίπεδα, η φύση και οι αντιδράσεις τέτοιων υπερ- ή υποευαισθησιών διαφέρουν από άτομο σε άτομο, όμως ένα περιβάλλον προσαρμοσμένο αισθητηριακά φιλικό, μπορεί να βοηθήσει στην αύξηση της συγκέντρωσης και να μειώσει τις πιθανότητες υπερδιέγερσης, ξεσπασμάτων, πρόκλησης άγχους, κατάρρευσης, φυγής και συμπεριφοριστικών πιασωρισμάτων (Silverman & Tyszka, 2017). Τέλος, υπάρχει η πιθανότητα εκδήλωσης συννοσηροτήτων με πιο διαδεδομένη την Νοητική Καθυστέρηση, δηλαδή με νοητικό δυναμικό (IQ) κατώτερο του 70. Η Αυτιστική Διαταραχή μπορεί να διαγνωστεί τα τρία πρώτα χρόνια της ζωής, τα συμπτώματα και η δριμύτητα της εκδήλωσης τους δεν είναι ίδια σε όλα τα άτομα, επομένως δεν φέρουν ενιαία χαρακτηριστικά αλλά ο καθένας παρουσιάζει έναν συνδυασμό συμπτωμάτων με διαφορετικές κλίμακες εκδήλωσης γι' αυτό και κατηγοριοποιούνται από υψηλής έως χαμηλής λειτουργικότητας (APA, 2013; Vincent et al., 2017). Η καθυστερημένη διάγνωση και η μη ένταξη σε προγράμματα πρώιμης παρέμβασης μπορούν να έχουν μακροχρόνιες επιπτώσεις στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και τα επίπεδα λειτουργικότητας (Karanth & Chandhok, 2013). Πολλά από τα άτομα που βρίσκονται στο φάσμα έχουν δεχθεί σχολικό εκφοβισμό, απόρριψη και κοινωνική απομόνωση που με την σειρά τους επιφέρουν χαμηλές ακαδημαϊκές, επαγγελματικές επιδόσεις και επίπεδο ζωής (Tani et al., 2012, Mirkovic & Gérardin, 2019). Η ενήλικη ζωή των ατόμων με ΔΑΦ έχει χαμηλά ποσοστά επαγγελματικής απασχόλησης, παραμονή στην γονεϊκή εστία, άγχος, περιορισμένο κοινωνικό δίκτυο και αυτοκτονικούς ιδεασμούς (Cassidy et al., 2014).

Προσβάσιμα και Συμπεριληπτικά Μουσεία για άτομα με ΔΑΦ

Ένα προσβάσιμο και συμπεριληπτικό μουσειακό περιβάλλον παρέχει ποιοτικές και ίσες ευκαιρίες αξιοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς για τα άτομα με αναπηρία (ΑμεΑ) και δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος τους για μάθηση, απόλαυση και συμμετοχή στην πνευματική ζωή (CRPD, 2006; UNESCO, 2014). Ο όρο ενσωμάτωση-ένταξη δεν χρησιμοποιείται πλέον διότι περιέχει το στοιχείο της αφομοίωσης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της κανονικοποίησης-ομαλοποίησης του επισκέπτη με αναπηρία, ενώ με τον όρο συμπερίληψη το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από το άτομο στον προσβάσιμο ή μη πλαίσιο. Η συμπερίληψη δίνει έμφαση στην αποδοχή και στον σεβασμό της διαφορετικότητας, προάγει τα ανθρώπινα δικαιώματα, ενστερνίζεται τις αρχές της ισότητας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και του κοινωνικού μοντέλου αναπηρίας. Σύμφωνα με το κοινωνικό μοντέλο, τα κοινωνικά εμπόδια/ περιορισμοί μετατρέπουν την απόκλιση από την πλειοψηφία σε αναπηρία. Επομένως, είναι ευθύ-

νη της κοινωνίας να παρέχει ένα πλαίσιο καθολικά προσβάσιμο και όχι να μετακυλίνει την ευθύνη στα χαρακτηριστικά των ΑμεΑ, ακολουθώντας το ιατρικό/ατομικό μοντέλο που εκλαμβάνει την αναπηρία ως μειονεξία του ατόμου που χρήζει θεραπείας. Αντίστοιχα τα μουσεία ως φορείς κοινωνικών αλλαγών, κοινωνικής πολυμορφίας, βιωματικών εμπειριών και καινοτομίας, ενστερνίζονται τις αρχές που Καθολικού Σχεδιασμού, με βάση τον οποίο όλα τα στοιχεία μέσα σε μια υπηρεσία ή ένα αγαθό πρέπει να μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τα άτομα με αναπηρία. Ένα μουσείο μπορεί να θεωρηθεί προσβάσιμο και συμπεριληπτικό όταν παρέχει ανεμπόδιστη, αυτόνομη περιήγηση στον μουσειακό χώρο και το σύνολο των παρεχόμενων υπηρεσιών του να είναι κατάλληλα διαμορφωμένο (Pressman & Schulz, 2021). Η χωρική/αισθητηριακή πρόσβαση αποτελεί προϋπόθεση/ υποστηρικτικό πλαίσιο για την άρτια υλοποίηση συμπεριληπτικών μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων για συμμετέχοντες με αυτιστική διαταραχή και νευροτυπικούς.

Το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονη Τέχνης (ΕΜΣΤ), φιλοξενεί το συμπεριληπτικό πρόγραμμα «+δημιουργούμε τις Κυριακές» που θα παρουσιαστεί στην επόμενη ενότητα αποτελεί παράδειγμα καλής πρακτικής όσον αφορά την πρόσβαση επισκεπτών με ΔΑΦ. Συνεργαζόμενο με τον εξειδικευμένο οργανισμό σε θέματα αισθητηριακής προσβασιμότητας TheHappyAct παρέχει κοινωνική ιστορία, χάρτη αισθητηριακής προσβασιμότητας και σήμανση αισθητηριακής προσβασιμότητας για να προετοιμάσει τους επισκέπτες με ΔΑΦ και να τους διευκολύνει κατά την περιήγησή τους. Οι κοινωνικές ιστορίες είναι ένα διαδεδομένο εργαλείο της ειδικής αγωγής, με το οποίο είναι εξοικειωμένοι όλοι οι ενδιαφερόμενοι. Με την χρήση οπτικοποιημένου υλικού και περιγραφικής-απλής γλώσσας, η κοινωνική ιστορία, παρέχει ακριβείς πληροφορίες για τις κοινωνικές καταστάσεις που θα συναντήσει ένας επισκέπτης και επιβεβαιώνει ποια είναι η κατάλληλη συμπεριφορά ανταπόκρισης σε αυτές. Ο χάρτης αισθητηριακής προσβασιμότητας, αποτελεί μια χαρτογράφηση όλων των αισθητηριακών ερεθισμάτων που μπορεί να συναντήσει ο επισκέπτης στο μουσείο. Τα αισθητηριακά ερεθίσματα απεικονίζονται με σύμβολα που επικοινωνούν κατανοητά το κάθε ερέθισμα στον επισκέπτη. Εκτός από τον χάρτη ο επισκέπτης μπορεί να δει αυτά τα σύμβολα στην εικονική περιήγηση του μουσείου ή να τα συναντάει τυπωμένα-ως σήμανση στον χώρο που προειδοποιεί για επικείμενα ερεθίσματα. Το σύνολο αυτών των εργαλείων μπορούν να αξιοποιηθούν από τον επισκέπτη με βάση τις ατομικές του ανάγκες ώστε να προετοιμαστεί για την επίσκεψη του στον χώρο του μουσείου και να απολαύσει ένα πλήρες μουσειακό βίωμα, χωρίς άγχος. Τέλος, το επιμορφωμένο προσωπικό του μουσείου είναι σε θέση να εξυπηρετήσει αποτελεσματικά το σύνολο των επισκεπτών.

➤ ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «+ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΜΕ ΤΙΣ ΚΥΡΙΑΚΕΣ»

Συνοπτική παρουσίαση του προγράμματος

Το τμήμα εκπαίδευσης του ΕΜΣΤ και το TheHappyAct υλοποιούν το συμπεριληπτικό μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα για οικογένειες «+δημιουργούμε τις Κυ-

ριακές». Το πρόγραμμα υλοποιείται σε σταθερή βάση, κάθε τρίτη Κυριακή του μήνα, καθώς η συμπερίληψη επιτυγχάνεται με τη μόνιμη ύπαρξη προγραμμάτων, ώστε οι εισέτι αποκλειόμενοι επισκέπτες να μπορέσουν να δημιουργήσουν δεσμούς με το μουσείο. Οικογένειες με παιδιά τυπικής ανάπτυξης 8-12 ετών και οικογένειες με συμμετέχοντες που βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού χωρίς ηλικιακό όριο, συμμετέχουν σε ένα διαφοροποιημένο μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα που ανταποκρίνεται στην ετερογενή σύνθεση της ομάδας και υποστηρίζει της ανάγκες της. Οι συμμετέχοντες μέσα από μια διαδραστική περιήγηση ανακαλύπτουν επιλεγμένα έργα της συλλογής του ΕΜΣΤ και συνδημιουργούν έργα τέχνης επηρεασμένοι από τα όσα βίωσαν στην διάρκεια της περιήγησης. Η σύνθεση μεικτών ομάδων προϋποθέτει τον διεπιστημονικό σχεδιασμό ώστε η εμπειρία του συμπεριληπτικού προγράμματος να θεωρηθεί ωφέλιμη από όλους τους εμπλεκόμενους, οι οποίοι θα βιώσουν την αρχή της ισότητας και θα αντιληφθούν ως απροβλημάτιστη και κοινότοπη την συνύπαρξη με το διαφορετικό.

Στόχοι – Επιδιώξεις

Στόχος του προγράμματος είναι να καλύπτει τις αναπτυξιακές, μαθησιακές και κοινωνικές ανάγκες και να προσαρμόζεται στις δυνατότητες κάθε συμμετέχοντα. Ο σχεδιασμός του προγράμματος στοχεύει στο να συμβάλλει στην κοινωνικο-συναισθηματική, συμπεριφορική, γνωστική, κοινωνική και ψυχοκινητική ενδυνάμωση των συμμετεχόντων. Ο ευρύτερος σκοπός του προγράμματος είναι να λειτουργήσει ενισχυτικά στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών και τις παρεμβάσεις, να δώσει ερεθίσματα για ανάπτυξη ενσυναίσθησης και να στηρίξει πολύπλευρα τους νευροτυπικούς και μη συμμετέχοντες μέσα από τις ακόλουθες επιδιώξεις:

- Εφαρμογή και γενίκευση των υπαρχόντων γνώσεων και δεξιοτήτων σε ένα νέο περιβάλλον.
- Αξιοποίηση της τέχνης ως μέσο αυτοέκφρασης, άσκησης επενέργειας και πολυαισθητηριακότητας.
- Ενίσχυση της αυτοαντίληψης, της αυτοεκτίμησης, του αισθήματος της ικανότητας, της αυτοπεποίθησης, του ανήκειν.
- Αναστοχασμός, νοηματοδότηση και διεύρυνση των υπαρχόντων εμπειριών.
- Υλοποίηση ομαδικών-συνεργατικών δραστηριοτήτων που δίνουν την ευκαιρία για αλληλεπίδραση, αλληλοβοήθεια, μείωση των εγωκεντρικών τάσεων, εφαρμογή των κοινωνικών κανόνων και εξάσκηση κοινωνικών δεξιοτήτων.
- Παροχή υποστηρικτικού πλαισίου για συναισθηματική, συμπεριφορική και αισθητηριακή αυτορρύθμιση.
- Απόκτηση γνώσεων με φυσικό και αβίαστο τρόπο, χωρίς άγχος και τον φόβο της αποτυχίας ή της κριτικής.
- Διαμόρφωση σχέσεων εμπιστοσύνης και σταθερότητας με το μουσείο, αναγνώριση του ως ασφαλές και πλούσιο σε ερεθίσματα περιβάλλον.
- Βιωματική κατανόηση της μουσειακής αφήγησης και των συλλογών, απόλαυση των πολιτιστικών αγαθών και αποκόμιση μιας θετικής μουσειακής, κοινωνικής και μαθησιακής εμπειρίας.

- Η ενίσχυση της περιέργειας, της παρατηρητικότητας, της φαντασίας και των κινήτρων για πέρασμα από την μοναχική, στην παράλληλη και τελικά στην ομαδοσυνεργατική περιήγηση.
- Η εξασφάλιση ενεργής εμπλοκής, ισότιμης απόλαυσης και αύξηση της συμμετοχής στο μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα, με αμείωτο ενδιαφέρον.
- Προαγωγή του σεβασμού και της αποδοχής της διαφορετικότητας, εξάλειψη της διστακτικότητας που είχαν δημιουργήσει πρότερες αρνητικές ή μη εποικοδομητικές εμπειρίες, ενίσχυση της ομαλής προσαρμογής των συμμετεχόντων στο κοινωνικό και πολιτισμικό συγκείμενο.

Παιδαγωγικός σχεδιασμός και μέθοδοι

Το συμπεριληπτικό μουσειοπαιδαγωγικό πρόγραμμα «*δημιουργούμε τις Κυριακές*» συνδυάζει θεωρίες, εργαλεία, μεθόδους και τεχνικές της ειδικής αγωγής και της μουσειακής εκπαίδευσης που αίρουν τους περιορισμούς ώστε να υλοποιηθεί το σύνολο των στόχων που προαναφέρθηκαν. Το πρόγραμμα έχει σχεδιαστεί με βάση τις ανακαλυπτικές και τις εποικοδομιστικές θεωρίες μάθησης των Dewey, Gardner, Vygotsky και Piaget και τις μεθόδους Applied Behavior Analysis (ABA), Pivotal Response Training for Autism (PRT), Treatment and Education of Autistic and Communication Handicapped Children (TEACCH) και Picture Exchange Communication System (PECS) που χρησιμοποιούνται στα εκπαιδευτικά προγράμματα παρέμβασης για ΔΑΦ.

Το πρόγραμμα «*δημιουργούμε τις Κυριακές*» έχει ως θέμα την υλικότητα έργων τέχνης που έχουν δημιουργηθεί με κάρβουνο, πολυστάν, λινάτσα, σιδηροδοκούς, τσιμέντο, κορδέλες περιτυλίγματος, καθρέπτες, χαρτοκιβώτια. Τα υλικά από μόνα τους μας λένε ιστορίες, είναι νοηματικά φορτισμένα και διεγείρουν τη μνήμη, το ασυνείδητο και τις αισθήσεις καθώς κουβαλάνε πάνω τους σημάδια από προσωπικές και πανανθρώπινες αναμνήσεις. Η υλικότητα επιτρέπει μια πιο βιωματικής προσέγγιση των συλλογών όπου οι εμπειρίες των συμμετεχόντων αξιοποιούνται, εμπλουτίζουν το βίωμα της ομάδας και σύμφωνα με τις παιδαγωγικές θεωρίες του Dewey λειτουργούν ως βάση για την δόμηση νέων εμπειριών και τη δημιουργία νοήματος (Winstanley, 2018).

Οι συμμετέχοντες μη τυπικής ανάπτυξης λίγες μέρες πριν την πραγματοποίηση του μουσειοπαιδαγωγικού προγράμματος λαμβάνουν υλικό προετοιμασία που ακολουθεί τη μέθοδο TEACCH και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για προετοιμασία των συμμετεχόντων με βάση τις ανάγκες, τις προτιμήσεις και τις δεξιότητες τους. Η λεπτομερής γνώση της δομής του προγράμματος και του υλικού εκπαίδευσης, η ενημέρωση για τις προσδοκίες και τις κοινωνικές δεξιότητες που αναμένονται δημιουργούν το απαραίτητο πλαίσιο σταθερότητας, οριοθέτησης, προβλεψιμότητας και ηρεμίας ώστε να υπάρξει απόλαυση και ισότιμη συμμετοχή (Virues-Ortega et al., 2013). Αναλυτικότερα, το υλικό προετοιμασίας οπτικοποιημένα και με απλές προτάσεις δείχνει την ώρα και τον χώρο συνάντησης, τον χώρο που θα γίνει το εργαστήριο, τους κανόνες του μουσείου, την διαδρομή για τον κάθε χώρο του μουσείου, τους μουσειοπαιδαγω-

γούς και τον χώρο χαλάρωσης που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε περίπτωση υπερδιέγερσης. Στην συνέχεια περιγράφει πάλι με εικόνες και απλές προτάσεις όλα τα στάδια και τις διαδρομές που θα ακολουθηθούν κατά την διαδραστική περιήγηση, τα έργα, τα υλικά που θα περιεργαστούν οι συμμετέχοντες και τις δραστηριότητες που θα πραγματοποιηθούν. Τέλος, παρουσιάζει με σαφήνεια την δομή του εργαστηρίου και τα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν. Οι συμμετέχοντες τυπικής ανάπτυξης λαμβάνουν υλικό προετοιμασίας που εστιάζει στην εξοικείωση τους με τις έννοιες της διαφορετικότητας και της νευροδιαφορετικότητας.

Σύμφωνα με τον Dewey η μάθηση απαιτεί έναν συναισθηματικό, σωματικό και πνευματικό συνδυασμό, επομένως η έναρξη του προγράμματος περιλαμβάνει ένα παιχνίδι γνωριμίας ώστε να δέσει η ομάδα και να τεθούν τα θεμέλια για την επίτευξη των κοινωνικοσυναισθηματικών και μαθησιακών στόχων (Hein, 2011; Winstanley, 2018). Οι συμμετέχοντες αφήνουν τα πράγματα τους στον χώρο του εργαστηρίου και ακολουθούν τους μουσειοπαιδαγωγούς προς αναζήτηση του πρώτου έργου της περιήγησης, την εγκατάσταση του Γιάννη Κουνέλλη, «χωρίς τίτλο, 2004». Στους συμμετέχοντες δίνεται από ένα κάρβουνο και ένα λινό ύφασμα, τα οποία αποτελούν βασικά υλικά του έργου, ώστε να το εντοπίσουν. Ο Garner υποστηρίζει την εξερεύνηση, τη χρήση απικότητας και την αλληλεπίδραση με τον φυσικό κόσμο, καθώς εγείρουν περισσότερα είδη νοημοσύνης και οδηγούν το άτομο σε πολυδιάστατη σύνθεση γνώσης. Τα άλλα έργα τέχνης που περιέχονται στον σχεδιασμό του προγράμματος είναι αυτά των: Ρένα Παπασπύρου «Επεισόδια στην ύλη – Στίλπωνος 7, 1979», Κάρλος Γκαρραϊκό «Φωτο-τοπογραφία, 2011», Παύλος «Bolduc, 1980», Λουκάς Σαμαράς «Εβραϊκή αγκαλιά, 1991-2005», Κάρλος Μότα «Κομμάτια Γκράφιτι: Σε ποιον ανήκει ο δρόμος, 2007-2009» και Χρύσα «20 Κυκλαδικά βιβλία, 1957» αλλά ανάλογα με την σύνθεση της ομάδας και την ροή του προγράμματος το πρόγραμμα διαφοροποιείται, επομένως κάποια έργα ή δραστηριότητες μπορεί να παραλειφθούν, να συρρικνωθούν ή να τροποποιηθούν. Η εξατομίκευση του προγράμματος με βάση τις ανάγκες του ατόμου ή της ομάδας ενστερνίζεται την φιλοσοφία των προγραμμάτων παρέμβασης (Karanth & Chandhok, 2013). Η μείωση ή εξάλειψη των διασπάσεων ενδεικνύεται από τη μέθοδο TEACCH, επομένως τα έργα εκτός από την υλικότητα έχουν επιλεγεί με βάση την τοποθεσία τους, βρίσκονται σε σημεία του μουσείου που δεν υπάρχουν έντονα αισθητηριακά ερεθίσματα, ώστε να επιτυγχάνεται μεγαλύτερη συγκέντρωση (Virues-Ortega et al., 2013; Συριοπούλου-Δελλή, 2016). Οι μουσειοπαιδαγωγοί επιδιώκουν η ερμηνεία των έργων να γίνεται από τους συμμετέχοντες. Με βάση τους Piaget και Vygotsky, η μάθηση είναι ένα σύνθετο φαινόμενο, δεν είναι η σταδιακή προσθήκη γνώσεων σε έναν παθητικό εγκέφαλο, αλλά απαιτεί διάδραση και ερμηνεία από τον εκπαιδευόμενο (Ντιρογιάννη, 2011).

Οι μουσειοπαιδαγωγοί φέρουν μαζί τους πρόσθετο εποπτικό και απτικό υλικό, ενώ δεν αμελούν να εμπλέξουν τους συμμετέχοντες σε ψυχοκινητικά και νοητικά παιχνίδια ανακάλυψης με αφορμή τα έργα. Το πρόσθετο εποπτικό υλικό εξασφαλίζει αυξημένη συμμετοχικότητα και αμείωτο ενδιαφέρον καθώς λειτουργεί ως ενισχυτής της ομιλούμενης γλώσσας ή διευκολύνει τους συμμετέχοντες που δεν έχουν λόγο να απαντούν σε ερωτήσεις ή να κάνουν έναρξη της επικοινωνίας, όπως κάνουν και με την χρήση του συστήματος PECS (Sengupta, Lobo, & Krishnamurthy, 2017). Το πρόγραμμα επειδή απευθύνεται σε οικογένειες είναι δομημένο σε πολλαπλά επίπε-

δα ώστε να εμπλέκει ενεργά το σύνολο των συμμετεχόντων, είτε αυτοί είναι ενήλικες, ανήλικοι, νευροτυπικοί ή μη.

Τέλος, η ομάδα επιστρέφει στο εργαστήριο, τα μέλη της κάθονται κυκλικά μπροστά από ένα αντίγραφο του έργου της Χρύσας ο καθένας. Οι συμμετέχοντες ενημερώνονται από την κεντρική μουσειοπαιδαγωγό ότι έχουν τρία λεπτά να αφήσουν το δικό τους σημάδι πάνω στο αντίγραφο που έχουν μπροστά τους, με την χρήση των υλικών που υπάρχουν διαθέσιμα πάνω στο τραπέζι. Κάθε τρία λεπτά η μουσειοπαιδαγωγός γυρίζει μια κλεψύδρα και το έργο που έχει ο καθένας μπροστά του θα πρέπει να το δώσει στον διπλανό του. Η διαδικασία ολοκληρώνεται όταν επιστραφούν τα αντίγραφα στον αρχικό τους κάτοχο. Τα υλικών που δίνονται συμβάλλουν στην αισθητηριακή διέγερση, είναι ίδια με τα υλικά που περιεργάστηκαν οι συμμετέχοντες κατά την διαδραστική τους περιήγηση. Τα έργα που έφτιαξαν και θα πάρουν ως αναμνηστικά, φέρουν όλης της ομάδας τις χειρονομίες και τις εμπειρίες από την υλικότητα. Ο σχεδιασμός του εργαστηρίου συνδυάζει στόχους από τις μεθόδους ABA, PRT και TEACCH, την παιδαγωγική του Vygotsky και τα μοντέλα μάθησης μέσω παρατήρησης προτύπου και επ' ευκαιρία διδασκαλία, καθώς ενθαρρύνει την κοινωνική αλληλεπίδραση, την συνεργατικότητα, την αυτενέργεια, την έκφραση, τον πειραματισμό, τον αναστοχασμό των εμπειριών, την γενίκευση κερτημένων γνώσεων και δεξιοτήτων σε ένα νέο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, την προσαρμοστικότητα, την επεξεργασία περισσότερων ή συνθετότερων ερεθισμάτων, την αυτοδιαχείριση, την μίμηση και τα κίνητρα για μάθηση (Revena, 2015; Sengupta, Lobo, & Krishnamurthy, 2017; Knud, 2018). Ο ρόλος των μουσειοπαιδαγωγών είναι υποστηρικτικός, διακριτικός και εμπυχωτικός, παρέχουν το κατάλληλο υλικό για να διευκολύνουν τους συμμετέχοντες στην προσωπική ερμηνεία των έργων τέχνης και στην απόκτηση ενός θετικού μουσειακού βιώματος μέσα από τη βιωματική μάθηση και την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία (FreedBrown, 2010).

Αξιολόγηση του προγράμματος

Στο τέλος κάθε προγράμματος όσοι συμμετέχοντες επιθυμούν συμπληρώνουν ένα ερωτηματολόγιο που έχει ως σκοπό να διαπιστώσει τον βαθμό ικανοποίησης τους από το υλικό προετοιμασίας, το πρόγραμμα, τα επιμέρους μέρη του και τους μουσειοπαιδαγωγούς. Οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου είναι ερωτήσεις κλειστού τύπου και βαθμονόμησης, επομένως οι συμμετέχοντες μπορούν να κυκλώσουν μόνο μία από τις διαθέσιμες απαντήσεις οι οποίες είναι «καθόλου», «ελάχιστα», «αρκετά», «πάρα πολύ» για να δηλώσει τον βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας του με ορισμένες προτάσεις-δηλώσεις. Το σύνολο των ερωτηματολογίων που συλλέχθηκαν είναι 18.

Πίνακας 1. Είστε ικανοποιημένος/η από τη συμμετοχή σας στο σημερινό εργαστήριο;

	Αριθμός Ερωτηματολογίων	Ποσοστό %
Καθόλου	0	0,0
Ελάχιστα	0	0,0
Αρκετά	0	0,0
Πάρα πολύ	18	100,0
Σύνολο	18	100,0

Πίνακας 2. Το σημερινό εργαστήριο ικανοποίησε τις γνωστικές, κοινωνικές και αισθητηριακές ανάγκες σας;

	Αριθμός Ερωτηματολογίων	Ποσοστό %
Καθόλου	0	0,0
Ελάχιστα	0	0,0
Αρκετά	0	0,0
Πάρα πολύ	18	100,0
Σύνολο	18	100,0

Πίνακας 3. Νιώσατε ότι μάθατε ενδιαφέροντα πράγματα;

	Αριθμός Ερωτηματολογίων	Ποσοστό %
Καθόλου	0	0,0
Ελάχιστα	0	0,0
Αρκετά	2	11,1
Πάρα πολύ	16	88,8
Σύνολο	18	100,0

Πίνακας 4. Το προσωπικό του μουσείου ήταν κατάλληλα προετοιμασμένο;

	Αριθμός Ερωτηματολογίων	Ποσοστό %
Καθόλου	0	0,0
Ελάχιστα	0	0,0
Αρκετά	1	5,6
Πάρα πολύ	17	94,4
Σύνολο	18	100.0

Πίνακας 5. Ο μουσειοπαιδαγωγός απαντούσε ικανοποιητικά στις απορίες σας;

	Αριθμός Ερωτηματολογίων	Ποσοστό %
Καθόλου	0	0,0
Ελάχιστα	0	0,0
Αρκετά	0	0,0
Πάρα πολύ	18	100,0
Σύνολο	18	100.0

Πίνακας 6. Βρήκατε χρήσιμο το υλικό προετοιμασίας που λάβατε με email;

	Αριθμός Ερωτηματολογίων	Ποσοστό %
Καθόλου	0	0,0
Ελάχιστα	0	0,0
Αρκετά	0	0,0
Πάρα πολύ	18	100,0
Σύνολο	18	100.0

Πίνακας 7. Με βάση τη σημερινή σας εμπειρία θα παρακολουθούσατε ξανά άλλο εργαστήριο στο ΕΜΣΤ;

	Αριθμός Ερωτηματολογίων	Ποσοστό %
Όχι	0	0,0
Ναι	0	0,0
Σύνολο	18	100.0

Τα αποτελέσματα της αξιολόγησης έδειξαν πως η πλειοψηφία των συμμετεχόντων δήλωσαν πάρα πολύ ικανοποιημένοι από το πρόγραμμα. Συγκεκριμένα μόνο 2 από τους 18 συμμετέχοντες κύκλωσαν το «αρκετά» στο αν έμαθαν ενδιαφέροντα πράγματα και 1 από τους 18 προτίμησε το «αρκετά» για το προετοιμασμένο προσωπικό του μουσείου, ενώ το σύνολο των άλλων απαντήσεων ήταν «πάρα πολύ». Σε μια μελλοντική έρευνα οι συμμετέχοντες θα μπορούσαν να είναι περισσότεροι, να προστεθούν ερωτήσεις για τα επιμέρους μέρη του προγράμματος αλλά και ερωτήσεις ανοιχτού τύπου ώστε τα συμπεράσματα να είναι πιο πλούσια και ακριβή. Σε κάθε περίπτωση η τόσο θετική απόκριση των συμμετεχόντων στον πρόγραμμα μας δείχνει ότι μέσω της διεπιστημονικότητας και των κατάλληλων τροποποιήσεων τα μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα των μουσείων μπορούν να μετατραπούν σε προσβάσιμα και συμπεριληπτικά ενώ τα μουσεία, ως προασπιστές της διαφορετικότητας, με την συμμετοχή του συνόλου των κοινοτήτων στο εσωτερικό τους, μπορούν να συντελέσουν στην κοινωνική δικαιοσύνη.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- American Psychiatric Association (APA). (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders 5*. Washington: American Psychiatric Association.
- Black, D., & Grant, J. (2013). *DSM-5 Guidebook: The Essential Companion to the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition*. Washington DC: American Psychiatric Publishing.
- Cassidy, S., Bradley, P., Robinson, J., Allison, C., McHugh, M., & Baron-Cohen, S. (2014). Suicidal ideation and suicide plans or attempts in adults with Asperger's syndrome attending a specialist diagnostic clinic: A clinical cohort study. *Lancet Psychiatry*, 1(2), 142–147.
- Coffey, C. S. (2018). *Creating inclusive experiences in Children's Museums for children with Autism Spectrum Disorder* (Unpublished Master's Thesis). Milwaukee: University of Wisconsin-Milwaukee.
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). (2006). *Article 30 – Participation in cultural life, recreation, leisure and sport*. United Nations. Ανακτήθηκε από <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/article-30-participation-in-cultural-life-recreation-leisure-and-sport.html>

- Freed-Brown, E. (2010). *A different mind: Developing museum programs for children with autism* (Unpublished doctoral dissertation). New Jersey: Seton Hall University.
- Harshith, N., & Kanakavalli, K. K. (2021). Autism Spectrum Disorder a review. *Indian Journal of Forensic Medicine & Toxicology*, 15(4), 1290–1292.
- Hein, G. (2011). Museum education. In S. MacDonald (Ed.), *A companion to museum studies* (2nd ed.). United Kingdom: John Wiley and Sons Ltd. 340-352.
- International Council of Museums (ICOM). (2022). *Νέος ορισμός του Μουσείου*. Ανακτήθηκε από <https://icom-greece.mini.icom.museum/%CE%BD%CE%AD%CE%BFCF%82%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85/>
- Janes, R. R., & Sandell, R. (2019). *Museum Activism*. Oxon: Routledge.
- Karant, P., & Chandhok, S. T. (2013). Impact of early intervention on children with Autism Spectrum Disorders as measured by inclusion and retention in mainstream schools. *Indian J Pediatr*, 80(11), 911–919.
- Mirkovic, B., & Gérardin, B. (2019). Asperger's syndrome: What to consider?. *L'Encéphale*, 45(2), 169–174.
- Møystad, M. Ø. (2021). *Lived experiences in museums: Engaging visitors' hearts and minds* (Unpublished doctoral dissertation). Leicester: University of Leicester.
- Revena, F., P. (2015). Teaching strategies for children with autism. *Journal of Physical Education and Sport*, 15(1), 148–159.
- Sengupta, K., Lobo, L., & Krishnamurthy, V. (2017). Educational and behavioral interventions in management of Autism Spectrum Disorder. *Indian J Pediatr*, 84(1), 61–67.
- Silverman, F., & Tyszka, A. C. (2017). Supporting participation for children with sensory processing needs and their families: Community - based Action Research. *The American Journal of Occupational Therapy*, 71(4), 1–9.
- Tani, M., Kanai, C., Ota, H., Yamada, T., Watanabe, H., Yokoi, H., Takayama, Y., Ono, T., Hashimoto, R., Kato, N., & Iwanami, A. (2012). Mental and behavioral symptoms of person's with Asperger's syndrome: Relationships with social isolation and handicaps. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(2), 907–912.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2014). *Participation of disabled persons in the cultural life*. Retrieved from <https://en.unesco.org/creativity/policy-monitoring-platform/participation-disabledpersons>
- Virues-Ortega, J., Julio, F., & Pastor-Barriuso, R. (2013). The TEACCH program for children and adults with autism: A meta-analysis of intervention studies. *Clinical Psychology Review*, 33, 940–953.
- Winstanley, C. (2018). Learning experiences in museums: Harnessing Dewey's ideas on continuity and interaction, *Education 3-13*, 46(4), 424–432.
- World Health Organization (WHO). (2019). *International Classification of Diseases, 11th Revision (ICD-11)*. Retrieved from <https://www.who.int/classifications/classification-of-diseases>
- Νικονάνου, Ν., Μπούνια, Α., Φιλίππουπολίτη, Α., Χουρμουζιάδη, Α., & Γιαννούτσου, Ν. (2015). *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Ντιρογιάννη, Δ. (2011). Μουσεία: παιδεία εφαρμογής σύγχρονων θεωριών μάθησης. Στο Δ. Καλεσοπούλου (Επιμ.), *Παιδί και εκπαίδευση στο μουσείο: Θεωρητικές αφητηρίες, παιδαγωγικές πρακτικές*. Αθήνα: Πατάκη.
- Συριοπούλου-Δελλή, Χ. (2016). *Εκπαίδευση και ειδική αγωγή απόμων με διαταραχή φάσματος αυτισμού*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.